

ทบทวนหวนคิดและเฟ่งพินิจไปข้างหน้า การสื่อสารเพื่อการพัฒนาในสังคมไทย

รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ*

เกริ่นนำ

ข้อเขียนชิ้นนี้จะแบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ๆ คือ

- **ส่วนแรก** เป็นกรอบแนวคิดเรื่อง “การสื่อสารเพื่อการพัฒนา” เพื่อที่จะช่วยให้ผู้อ่านได้มีข้อมูลเบื้องต้น สำหรับทำความเข้าใจเนื้อหาในตอนต่อไป

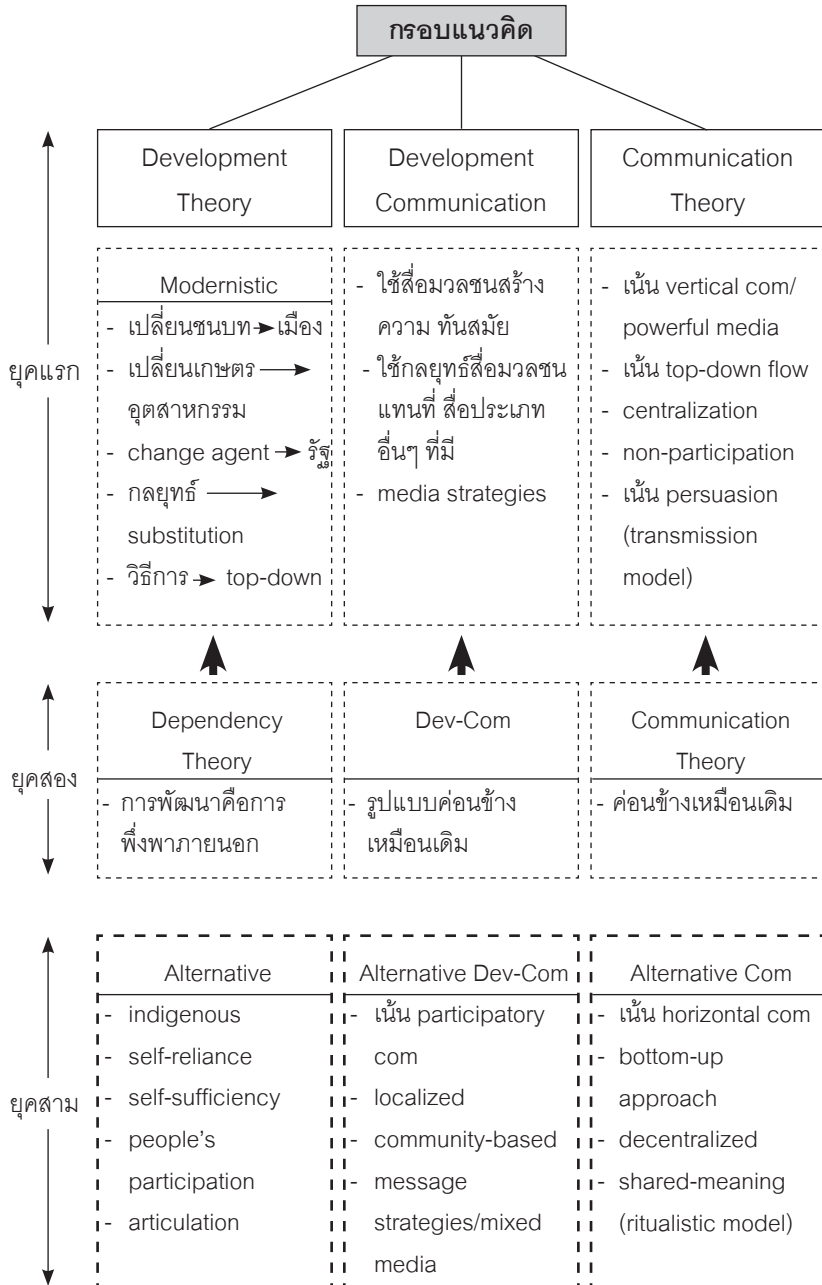
- **ส่วนที่สอง** จะเป็นทั้ง “การทบทวนหวนคิด” และ “การเฟ่งพินิจไปข้างหน้า” ในเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนาในสังคมไทย

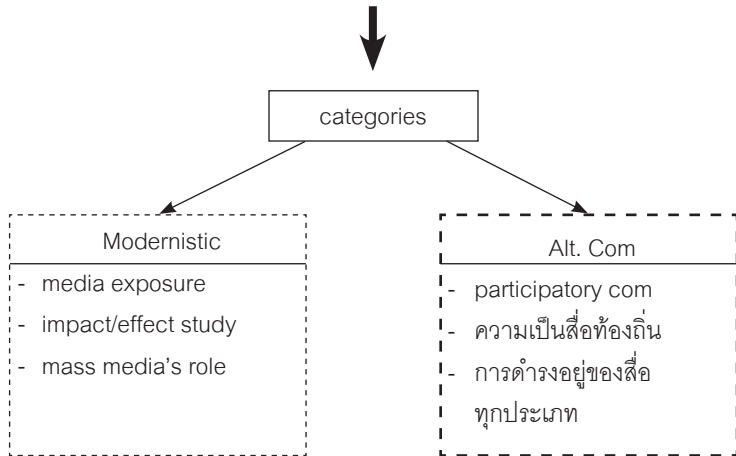
อนึ่ง เอกสารชิ้นนี้มีข้อจำกัดในแง่พื้นที่ที่มีเพียงไม่กี่หน้า ดังนั้นจึงมีเนื้อหาที่เป็นเพียงภาพร่างเท่านั้น แต่ก็ได้มีรายละเอียดทุกแง่มุมอย่างแน่นอน

ส่วนแรก : กรอบแนวคิดเรื่อง “การสื่อสารเพื่อการพัฒนา”

เนื่องจากวิชาการสาขา “นิเทศศาสตร์พัฒนาการ” หรือ “การสื่อสารเพื่อการพัฒนา” นั้น เป็นลูกผสมระหว่างตัวพ่อ คือ “การพัฒนา” และตัวแม่คือ “การสื่อสาร” นับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1970 เป็นต้นมา แนวคิดเรื่อง “การพัฒนา” มีการเปลี่ยนแปลงโฉมหน้าอย่างน่าตื่นตาตื่นใจ รวมทั้งตัวแม่ คือ “การสื่อสาร” ก็มีการเปิดเส้นทางใหม่เช่นกัน ดังนั้น ตัวลูกคือ การสื่อสารเพื่อการพัฒนา จึงต้องมีแปรเปลี่ยนไปอย่างไม่ต้องสงสัย

* อาจารย์ประจำ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย





ดังที่กล่าวมาบ้างแล้วข้างต้นว่า วิชาการสาขาการสื่อสารเพื่อการพัฒนา นั้น เป็นลูกผสมระหว่างทฤษฎีการพัฒนาและทฤษฎีการสื่อสาร ซึ่งอาจจะแบ่งได้เป็น 3 ยุคใหญ่

ยุคแรก (ช่วงทศวรรษ 1950) ทฤษฎีการพัฒนาเปิดตัวมาด้วยกระบวนทัศน์ การทำสังคมให้ทันสมัย (Modernistic paradigm) อันได้แก่การเปลี่ยนชนบทให้เป็นเมือง (urbanization) การเปลี่ยนเกษตรให้เป็นอุตสาหกรรม (industrialization) โดยใช้กลยุทธ์แบบกวาดล้างสิ่งเก่าๆ ที่สังคมด้อยพัฒนามีอยู่ให้หมดไป และแทนที่ด้วยสิ่งใหม่ๆ (substitution) ในกรณีนี้ “หน่วยงานรัฐ” จะเป็นตัวนำการเปลี่ยนแปลง

ส่วนทฤษฎีด้านการสื่อสารนั้น จะสอดคล้องกับการพัฒนาแบบจากบนลงล่าง (top - down) คือ เป็นการสื่อสารแนวดิ่ง (vertical communication) เป็นระบบการสื่อสารที่รวมศูนย์ (centralization) ที่เห็นได้ชัดคือ สื่อกระจายเสียง รูปแบบของการสื่อสารจะมีลักษณะเป็นทางเดียว (one - way communication) ที่ถูกนำมาใช้โดยมีเป้าหมายเรื่องการโน้มน้าวชักชวนที่มาจากกระบวนทัศน์ที่เรียกว่า Transmission Model

เมื่อผสมผสานกรอบแนวคิดการพัฒนาและการสื่อสารเข้าด้วยกัน โฉมหน้าของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาจึงมุ่งเน้นการใช้สื่อสมัยใหม่ (อันได้แก่สื่อมวลชน) มาช่วยทำให้สังคมไทยทันสมัย และเนื่องจากความเชื่อในพลังอำนาจของสื่อ

(Powerful media) จึงมีการมุ่งเน้นศึกษาค้นคว้ากลยุทธ์การใช้สื่อ (Media strategy)

- **ยุคที่สอง** (ช่วงทศวรรษที่ 1970) หลังจากการพัฒนาด้วยกระบวนการทัศนความทันสมัยผ่านพ้นไปได้สองทศวรรษ บรรดาประเทศในลาตินอเมริกาเริ่มสัมผัสกับความเจ็บปวดของผลพวงแห่งการพัฒนา นักวิชาการในประเทศดังกล่าวจึงนำเสนอกระบวนการทัศนใหม่ที่คัดค้านกระบวนการทัศนเดิมคือทฤษฎีการพึ่งพา (Dependency theory) ซึ่งมีความหลักว่า การพัฒนาแบบที่ผ่านมาเป็นตัวการสำคัญทำให้ประเทศต้องพัฒนาต่อไปพึ่งพาขึ้นต่อประเทศที่พัฒนาแล้ว อย่างไรก็ตาม กระบวนการนี้ก็ไม่แพร่หลายนักในสังคมไทย

- **ยุคที่สาม** (ช่วงทศวรรษที่ 1980) หลังจากผลลัพธ์ของการพัฒนาที่ผ่านมาในช่วง 3 ทศวรรษได้แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า สามารถก่อให้เกิดผลดีเพียงเล็กน้อย แต่กลับสร้างผลเสียอย่างไม่คุ้มค่ากัน ดังนั้น บรรดาประเทศโลกที่สาม รวมทั้งประเทศไทยก็ได้เริ่มนำเสนอแนวคิดใหม่ของการพัฒนาที่มาจากรากฐานของตนเอง (Indigeneous theory) แทนที่จะต้องเดินตามคำแนะนำของตะวันตก โดยมุ่งเน้นหลักเรื่องการพัฒนาตนเอง (แทนที่จะต้องพึ่งการลงทุนจากต่างประเทศ) เน้นการพัฒนาแบบพอเพียงให้เหมาะสมกับตนเอง และสำคัญที่สุดก็คือต้องเป็นการพัฒนาแบบประชาชนมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในทุกขั้นตอน และเสนอให้มีการใช้กลยุทธ์ “ประสานส่วนดีทั้งของเดิมและของใหม่” (ที่เรียกว่า articulation) แทนกลยุทธ์ substitution ที่เคยใช้มา

ในส่วนของทฤษฎีการสื่อสารก็มีการพลิกกลับจากเดิมเช่นกัน สำหรับ alternative communication นั้น จะเน้นการสื่อสารในแนวระนาบ (horizontal communication) อันได้แก่การสื่อสารระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน เน้นรูปแบบการกระจายอำนาจ และที่สำคัญคือการเปลี่ยนแปลงเป้าหมายของการสื่อสารที่เคยมุ่งเน้นการโน้มน้าวชักชวน มาเป็นการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน (shared meaning) ที่มีรากฐานมาจาก Ritualistic model

ดังนั้น ลูกผสมที่เป็นการสื่อสารเพื่อการพัฒนาจึงมีการเปลี่ยนแปลงโฉมหน้าไปจากเดิม alternative dev-com ให้ความสำคัญสูงสุดกับ “ประชาธิปไตยทางการสื่อสาร” คือ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการสื่อสาร เป็นการสื่อสารที่ถือ

เอาการตอบสนองความต้องการของชุมชนเป็นเป้าหมายหลัก ในเรื่ององค์ประกอบของการสื่อสารนั้น หากยังคงสนใจเรื่อง “ตัวสื่อ” ก็น่าจะเป็น “สื่อผสมผสาน” (mixed media) แต่ที่ควรศึกษาค้นคว้าให้มากขึ้นก็คือ กลยุทธ์ด้านเนื้อหาสาร (message strategies)

ส่วนที่สอง ทบทวนทวนคิด และเพ่งพินิจไปข้างหน้า : การสื่อสารเพื่อการพัฒนาในสังคมไทย

1. ผลที่เกิดขึ้นจากการใช้กระบวนการทัศนกระแสหลัก
 - 1.1 ระดับบุคคลและครอบครัว
 - 1.2 ระดับชุมชนและสังคม
2. ปัญหาของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาจากอดีตถึงปัจจุบัน
 - 2.1 ปัญหาในระดับแนวคิด (ทฤษฎี)
 - 2.2 ปัญหาระดับการวางกลยุทธ์
 - 2.3 ปัญหาระดับการดำเนินการ
3. แนวโน้มของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา
 - 3.1 แนวโน้มของการเกิดแนวคิดใหม่
 - 3.2 แนวโน้มของการนำกลยุทธ์ใหม่มาใช้
 - 3.3 แนวโน้มของการเปลี่ยนประเด็นความสนใจ

จากนี้จะขอสรุปเนื้อหาแต่ละตอนพอสังเขป

1. ผลที่เกิดขึ้นจากการใช้กระบวนการทัศนกระแสหลัก
 - (1.1) ผลในระดับบุคคลและครอบครัว

เป็นที่น่าสังเกตว่า กระบวนทัศน์ “การทำสังคมให้ทันสมัย” นั้น จะมุ่งเน้นหน่วยที่ระดับปัจเจกบุคคลเป็นหลัก และมีเป้าหมายหลักๆ อยู่ 2 ประการ คือ ประการแรก เป็นการเปลี่ยนแปลงคนไทยจากที่เคยล้าหลัง “โง่ จน เจ็บ” มาเป็นคน

ที่มีบุคลิกภาพ “ทันสมัย” และประการที่สอง เพื่อที่จะให้กลายเป็นคนทันสมัย (modern man) การสื่อสารเพื่อการพัฒนาจะต้องเปลี่ยนแปลงระบบความรู้/ ความเข้าใจ ทศนคติ และการกระทำ (ที่รู้จักกันอย่างขึ้นใจว่า K – A – P) ของผู้คนโดยเฉพาะที่อยู่ในชนบทไทย

มีงานวิจัยจำนวนมากมายที่พยายามวัดทั้งความทันสมัยในแง่มุมต่างๆ (เช่น การเมือง/ เศรษฐกิจ/ การศึกษา/ สาธารณสุข/ วัฒนธรรม/ ความเชื่อ / ศาสนา ฯลฯ) และพยายามวิเคราะห์หาว่า ความทันสมัยที่ว่่านั้นเกิดมาจากการทำงานของสื่อประเภทใด สำหรับผลเรื่องความทันสมัยนี้ เราอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ผลจากการใช้การสื่อสารเพื่อพัฒนานั้น คงจะทำให้คนไทยกลายเป็นคนทันสมัยไปบ้างในบางมิติ อาจะยังล้าหลังบ้างในบางมิติ หรืออาจจะหายจาก “โง่ จน เจ็บ” แบบเดิม แต่มา “โง่ จน เจ็บ” แบบใหม่

สำหรับเรื่อง**ประสิทธิผลของประเภทสื่อ**นั้น พอจะฟันธงแบบแผนได้ว่า สื่อมวลชนนั้น มักจะสร้างผลกระทบได้ในระดับ**ความรู้/ ความเข้าใจ**เท่านั้น แต่เมื่อถึงเรื่อง “**ทัศนคติ**” ก็มักจะไม่รับประกัน และน่าจะแน่ใจได้ว่า เรื่องการ**กระทำ**นั้น จะยังคงเหมือนเดิมเป็นส่วนใหญ่

แต่ถึงแม้ว่าการหวังผลใน**ระยะสั้น** (shortten effect) จากการใช้สื่อมวลชนเป็นส่วนใหญ่เพื่อการพัฒนาอาจจะไม่สมหวังดังความปรารถนาของผู้วางแผนใช้สื่อทั้งหมด แต่มีข้อน่าสังเกตว่าสำหรับผลใน**ระยะยาว** (longterm effect) เช่น การที่สถาบันสื่อมวลชนก้าวเข้ามาทำหน้าที่หล่อหลอมบุคคล ทำหน้าที่แทนสถาบันสังคมดั้งเดิม (เช่น เวลาวัยรุ่นมีปัญหา ก็ะหันหน้าไปหาพี่ต๊ะเจ แทนพ่อแม่ หรือหันไปหาพระเป็นที่พึ่ง) รวมทั้งความแพร่หลายของสื่อมวลชนประเภทต่างๆ ที่รุกคืบเข้ามาในพื้นที่ชีวิตประจำวันของปัจเจกบุคคลนั้น เราคงไม่อาจจะมองผ่านเลยอิทธิพลของสื่อมวลชนได้ แต่ในอีกด้านหนึ่ง เราอาจจะใช้แต่สามัญสำนึกในเรื่องการประเมินผลกระทบของสื่อก็อาจจะไม่ได้เช่นกัน

ส่วนผลกระทบของสื่อมวลชนที่มีต่อการพัฒนา**เรื่องครอบครัว**นั้น ยังมีงานศึกษาอยู่น้อยมาก เนื่องจากเรื่องครอบครัวยังคงถูกถือว่าเป็นพื้นที่ส่วนตัวของบุคคล ดังนั้นจึงควรที่จะมีงานค้นคว้าวิจัยผลกระทบทั้งด้านบวกและด้านลบของสื่อประเภทต่างๆ โดยเฉพาะสื่อสมัยใหม่ (new media) เช่น โทรศัพท์มือถือ

อินเทอร์เน็ต ฯลฯ ที่มีผลต่อการพัฒนาเรื่องครอบครัวให้มากขึ้นต่อไปในอนาคต

(1.2) ผลในระดับชุมชนและสังคม

เนื่องจากการสื่อสารเพื่อการพัฒนาที่ผ่านมาจะมีทิศทางและเป้าหมายที่สอดคล้องกับแบบพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ คือ มุ่งที่จะเปลี่ยนแปลงพื้นที่ชนบทที่ถูกรับรู้ว่าเป็นภาคที่ล้าหลัง ไม่ทันสมัยให้กลายเป็นเมืองที่ก้าวหน้า ในที่นี้จึงจะให้ความสนใจกับผลที่เกิดขึ้นในระดับชุมชนชนบทหลัก 4 - 5 ประการดังนี้

(1) **การมีเทคโนโลยีการสื่อสารเพิ่มมากขึ้น** ดังประจักษ์พยาน การสำรวจการเปิดรับสื่อมวลชนที่เพิ่มมากขึ้นทุกที แต่ส่วนที่น่าสนใจก็คือ ตัวเลขการอ่านหนังสือประเภทต่าง ๆ นั้นเพิ่มขึ้นอย่างช้ามาก (หรือแทบจะคงที่) ในขณะที่การเพิ่มขยายของสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว คำถามที่ควรถามต่อไปก็คือ อะไรจะเกิดขึ้นกับแบบแผนการเพิ่มขยายเช่นนี้

(2) **ผลกระทบของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาต่อสถาบันและระบบการปกครองท้องถิ่น** ในเรื่องของการสร้างความสำนึกต่อระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยนั้น ผลการวิจัยอาจจะยังไม่สามารถสรุปอย่างฟันธงได้ว่า เกิดจากการทำงานของสื่อแบบใด แต่ในแง่การนำเอาการสื่อสารเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการแสวงหาอำนาจทางการเมือง เช่น การก้าวเข้ามาเป็นตัวแทนประชาชนในระดับต่างๆ นั้น มีผลการวิจัยยืนยันว่าได้มีการนำมาใช้อย่างแน่นอนและมากมาย

(3) **ผลกระทบของข่าวสารต่อสถาบันเศรษฐกิจของชุมชน** งานศึกษาวิจัยที่มีมักจะเน้นแต่ด้านการนำนวัตกรรมด้านการทำมาหากินเข้าไปในชนบท แต่ในแง่ข่าวสารด้านเศรษฐกิจแล้ว ยังมีงานศึกษาอยู่น้อยมาก ประเด็นที่น่าสนใจมองก็คือ แนวคิดใหม่ๆ ในเรื่องการสื่อสารเพื่อธุรกิจชุมชนขนาดเล็ก ที่ยังรอคอยการศึกษาจากนักนิเทศศาสตร์พัฒนาการอยู่

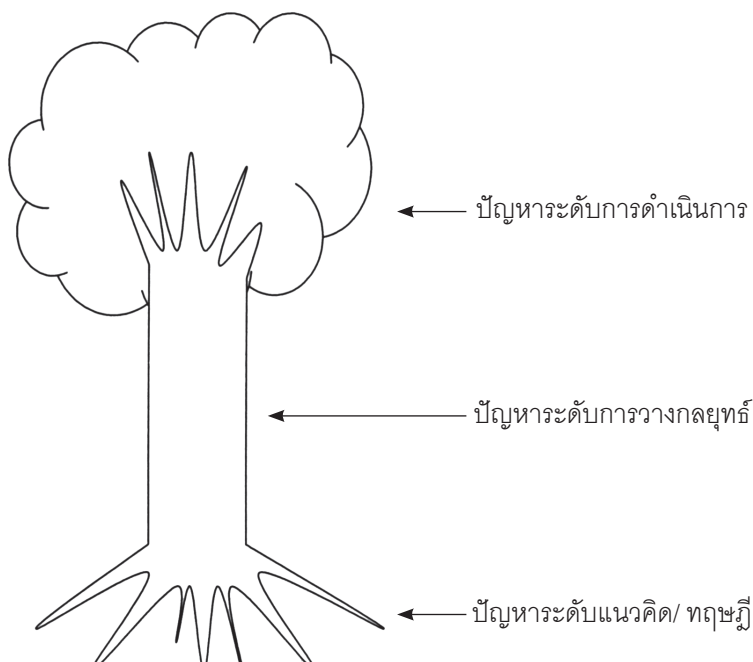
(4) **ข่าวสารที่จำเป็นอาจจะยังไม่เพียงพอ** ทั่วๆ ที่ชุมชนชนบทเปิดรับข่าวสารประเภทต่างๆ มากขึ้น แต่ทั้งระบบการสื่อสารแบบดั้งเดิมและแบบใหม่ก็ยังไม่สามารถตอบสนองความต้องการข่าวสารที่จำเป็นแก่ชุมชนได้

ทั้งนี้เนื่องจากบรรดาสื่อประเภทต่างๆ ของชุมชน เช่น ที่อ่านหนังสือพิมพ์ หอกระจายข่าว ฯลฯ ไม่สามารถทำหน้าที่ได้อย่างเต็มที่ หรือ ยั่งยืน

(5) **สังคมชนบทอาจจะทันสมัยแต่ไม่พัฒนา** ข้อสรุปของการใช้การสื่อสารเพื่อการพัฒนาที่ผ่านมา 3 - 4 ทศวรรษก็คือ อาจจะส่งผลให้ชนบทมีหน้าตาที่ “ทันสมัย” เพราะมีวัสดุอุปกรณ์สมัยใหม่มาใช้ แต่ทว่า การปรับเปลี่ยนโครงสร้างและสถาบันต่างๆ ของสังคม ได้แก่ โครงสร้างทางเศรษฐกิจ เช่น ช่องว่างระหว่างคนรวย - คนจน ยังเหมือนเดิม โครงสร้างทางการเมืองยังไม่ปฏิรูปให้เป็นประชาธิปไตยอย่างเต็มที่ กล่าวคือ “ทันสมัยแต่ไม่พัฒนา”

2. ปัญหาของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาจากอดีตถึงปัจจุบัน

ปัญหาของการสื่อสารเพื่อพัฒนานั้นมีอยู่ 3 ขั้นตอนตามตรรกะของการทำงานซึ่งอาจจะเปรียบได้กับต้นไม้ ดังนี้



(2.1) ปัญหาระดับแนวคิด/ ทฤษฎี

ปัญหาระดับแนวคิด/ ทฤษฎีนั้น เปรียบเสมือนรากแก้วของปัญหาและดังที่ได้กล่าวมาแล้วถึงกรอบแนวคิดของการพัฒนา/ การสื่อสาร และการสื่อสารเพื่อการพัฒนาที่ผ่านมาเป็นระยะๆ โดยสังคมไทยได้เริ่มต้นเปิดหน้าประวัติศาสตร์ของการพัฒนาด้วยทฤษฎีความทันสมัย ทฤษฎีนี้คาดหวังว่าการสื่อสารจะเป็นทั้งตัวชี้วัดและกลไกการเปลี่ยนแปลงของการพัฒนา ผลลัพธ์อันเกิดจากการใช้รากแก้วดังกล่าวนั้นไม่จำเป็นต้องตกเถียงอภิปรายโต้แย้งด้วยทฤษฎีกันแล้ว เนื่องจากผลลัพธ์ดังกล่าวได้ผลิดอกออกผลมาให้เป็นข้อเท็จจริง กล่าวคือ หลังจากใช้แผนพัฒนาไปได้ 5 แผน สังคมไทยก็ต้องเริ่มขุดลงไปดูรากแก้วทั้ง 3 ราก ของแนวคิดที่อยู่เบื้องหลัง และพบปัญหาระดับแนวคิด/ ทฤษฎีดังนี้



(i) **ต้นกำเนิดที่จำกัดของทฤษฎีความทันสมัย** ทฤษฎีนี้เคยถูกนำมาใช้ในการฟื้นฟูเศรษฐกิจของประเทศเยอรมันในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และได้ทำแบบจำลองขึ้นมาเพื่อนำมาใช้กับประเทศโลกที่ 3 ทั้งหมด โดยล้มความแตกต่างระหว่างประเทศต้นฉบับกับประเทศที่ประยุกต์ใช้

(ii) **ทฤษฎีความทันสมัย** วางอยู่บนทฤษฎีขั้นตอนความจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจของ Rostow ที่มีลักษณะเป็นขั้นบันไดแบบเส้นตรง (linear) แต่ประสบการณ์จริงของการล้มละลายของเม็กซิโก หรือ เศรษฐกิจขาขึ้น ขาลงของไทยได้พิสูจน์แล้ว เส้นทางพัฒนานี้แสนจะวุ่นวาย และคดเคี้ยว

(iii) **เน้นการพัฒนามิติเดียว** คือ มิติเศรษฐกิจ ดังชื่อแผนพัฒนาฉบับแรกของไทย และบรรดาตัวชี้วัด ต่างๆ ก็ล้วนแต่เป็นเรื่องเงินๆ ทองๆ วัดดูทั้งสิ้น ดังนั้นมิติอื่นๆ เช่น การเมือง สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ฯลฯ จึงเกิดปัญหาอย่างท่วมท้น

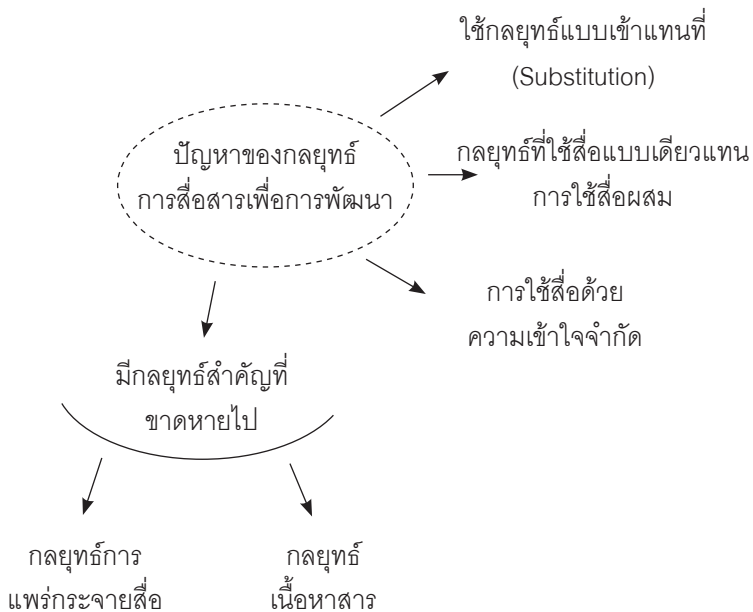
(iv) **ทัศนะแบบแบ่งสองขั้ว** ทฤษฎีความทันสมัยใช้กรอบวิธีคิดแบบ “ขาว/ ดำ” (binary oppositions) โดยมองว่า สิ่งที่ประเทศทันสมัยมีอยู่เป็นของดีทั้งหมด ส่วนสิ่งที่ประเทศด้อยพัฒนามีอยู่ก็ไร้คุณค่าทั้งสิ้น (แม้แต่มิติด้านศาสนา) สมมติฐานดังกล่าวนี้ล้วนแต่ไม่เป็นจริง

(v) **การวิเคราะห์สาเหตุแห่งความด้อยพัฒนา** ทฤษฎีความทันสมัยชี้ว่า ตัวการ/ สาเหตุแห่งความด้อยพัฒนานั้น ผังลึกละเอียดอยู่ในตัวประเทศด้อยพัฒนาเอง (เช่น ความโง่ ความยากจน ความอ่อนแอทางสุขภาพ) (endogenous factor) แต่กลุ่มทฤษฎีฟังกกลับชี้ว่า ย้อนกลับออกไปว่า การด้อยพัฒนานั้นเกิดมาจาก ปัจจัยภายนอก (exogenous factor) คือการเอาเปรียบของประเทศที่เจริญแล้ว

(vi) **การทบทวนตรวจสอบทฤษฎีการสื่อสารเพื่อการพัฒนา** บอร์ดอนเฟ (Bordenave, 1977) สรุปว่า วิธีการโน้มน้าวชักจูงและการสื่อสารทางเดียวด้วยสื่อมวลชนนั้นได้พิสูจน์แล้วว่าไร้ประสิทธิภาพในการเปลี่ยนความรู้/ ทัศนคติ และการกระทำที่สั่งสมมานับเป็นเวลาหลายร้อยปี รวมทั้งความเชื่อในอำนาจอิทธิพลของสื่อมวลชนที่เป็นสื่อที่มาแรง มาเร็ว มาบ่อย ก็ถูกพิสูจน์ว่าไร้น้ำหนักโดยสิ้นเชิงเมื่อนำมาใช้ในเรื่องการพัฒนาสังคม

(2.2) ปัญหาระดับการวางกลยุทธ์

ปัญหาในขั้นตอนของการวางกลยุทธ์นั้นเป็นเรื่องที่สืบเนื่องมาจากขั้นตอนของแนวคิด/ ทฤษฎี/ กระบวนทัศน์ เนื่องจากการวางกลยุทธ์นั้นเป็นรอยต่อระหว่างการแปรแนวคิดลงมาเป็นแนวทางปฏิบัติ ดังนั้น จึงอาจกล่าวอย่างคร่าวๆ ได้ว่า เมื่อปัญหาของกระบวนทัศน์ความทันสมัยของการพัฒนา เป็นแนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมประเพณีที่มีอยู่ให้ทันสมัย เมื่อแบบจำลองการสื่อสารเป็นเชิงการถ่ายทอดที่สื่อสารทางเดียวจากบนลงล่าง มีเป้าหมายเพื่อการโน้มน้าวชักจูง ดังนั้นกลยุทธ์ของการสื่อสารก็จะเกิดปัญหาตามมาดังนี้



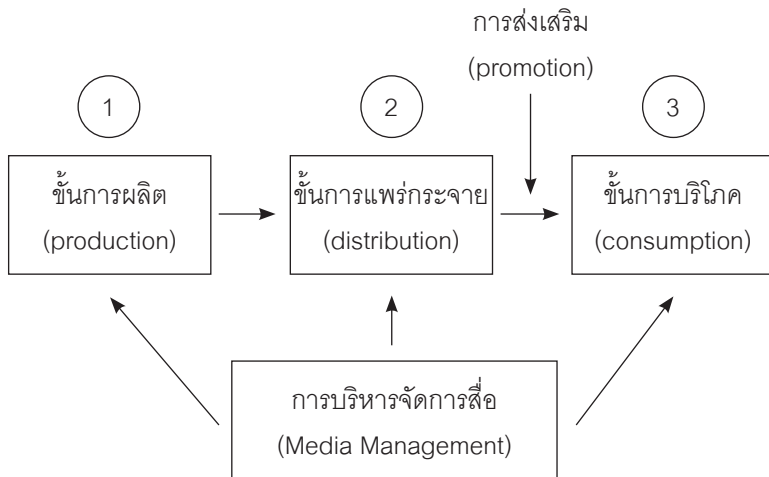
(i) **การใช้กลยุทธ์แบบเข้าแทนที่** กลยุทธ์แบบเข้าแทนที่ (substitution) ที่ถูกนำมาใช้ในเรื่องการสื่อสารเพื่อพัฒนานั้น สอดรับกับกลยุทธ์การพัฒนาโดยทั่วไป ในทางปฏิบัติ ก็เป็นการนำเอาสื่อมวลชน “ตัวแทนของความทันสมัย” เข้าไปแทนที่ สื่อบุคคลตามประเพณี (เช่น พระสงฆ์ ผู้นำตามธรรมชาติ และสื่อพื้นบ้าน) ผลลัพธ์ที่เกิดจากการแทนที่ก็คือ การล้มหายตายจากของสื่อทั้ง 2 ประเภท หรือแม้ยังคงดำรงอยู่ แต่ก็ไม่อาจทำหน้าที่ได้เช่นเดิม

แต่ปัญหาที่ดูจะยุ่งเหยิงกว่านั้นก็คือ สื่อที่เป็นตัวจริงเสียงจริงของการพัฒนา กลับเป็นสื่อบุคคลและสื่อพื้นบ้านนั่นเอง ดังที่ปรากฏในงานวิจัยจำนวนมากมาย ส่วนสื่อน้องใหม่คือสื่อมวลชนกลับใช้ไม่ค่อยได้ผลในงานพัฒนาสังคม/ชุมชน สังคมไทยจึงเกิดการระอืดระอ่มด้านการสื่อสารเพื่อการพัฒนา เพราะ “สื่อที่มี ก็ใช้การไม่ได้ สื่อที่ใช้การได้ ก็กลับไม่มี”

(ii) **กลยุทธ์ที่ใช้สื่อเดียวแทนสื่อผสม** เป็นปัญหาที่ต่อเนื่องมาจากกลยุทธ์แรก คือในขณะนั้นวางแผนทุ่มทุนสร้างกับสื่อมวลชน ซึ่งใช้การไม่ค่อยได้ (เพราะถูกผูกติดอยู่กับระบบเศรษฐกิจ (ธุรกิจ) การเมือง) ในขณะที่ชีวิตจริงของประชาชนนั้น ใช้สื่อหลายๆ ประเภทผสมผสานกัน กลยุทธ์ดังกล่าวจึงไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง รวมทั้งความรู้เรื่องการผสมสื่อในงานพัฒนาสังคม ก็ยังไม่ได้ตั้งไข่เสียทีเดียว

(iii) **การใช้สื่อด้วยความเข้าใจที่คับแคบ** เนื่องจากสื่อมิใช่เป็นเพียง “เทคโนโลยี” เท่านั้น แต่มีมิติทางเศรษฐกิจ/ การเมือง/ วัฒนธรรม เกาะติดมาอย่างรุนแรง ดังนั้น เราจึงพบว่าหอกระจายข่าวที่มีอยู่ทั่วประเทศไม่อาจจะใช้การได้ เพราะผู้วางแผนมองเห็นแต่ลักษณะด้านเทคโนโลยีของสื่อเท่านั้น (ดูเหมือนว่า อินเทอร์เน็ตตำบลที่กำลังจะเดินตามเส้นทางแห่งความล้มเหลวของสื่อรุ่นพี่มาอย่างตืด ๆ กัน)

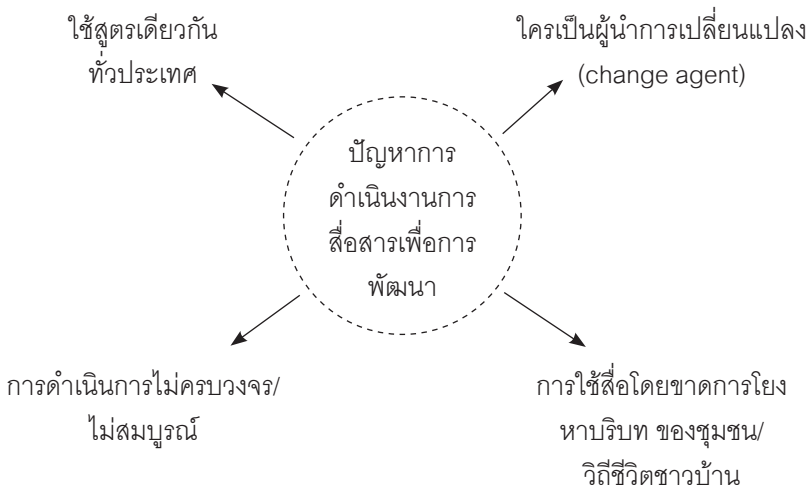
(iv) **กลยุทธ์ที่ขาดหายไป** ที่สำคัญมี 2 กลยุทธ์ กลยุทธ์แรก สังคมไทยสนใจแต่ขั้นตอนของการผลิตสื่อ (media production) ทุกหน่วยงานของรัฐจึงล้วนผลิตสื่อ และไม่สนใจวงจรอื่นๆ ของวัฏจักรแห่งการสื่อสารดังที่แสดงในภาพ



อีกกลยุทธ์หนึ่งที่หายไปก็คือ **กลยุทธ์การออกแบบสาร** เนื่องจากนักวางแผนการใช้สื่อเพื่อการพัฒนาเชื่อมั่นในพลังของ “แผดผู้พี่” คือ “สื่อ” จนมองข้ามความสำคัญของ “แผดผู้น้อง” คือ “สาร” (ที่จริง ตัว “สาร” นั้น มีความสำคัญอย่างยิ่ง เช่น การับหวนนั้น ไม่ว่าจะถ่ายทอดผ่านสื่ออะไรก็จะไม่สำคัญเลย) อันที่จริงสังคมไทยเคยเป็นสังคมที่มีภูมิปัญญาด้านการสื่อสารที่เกี่ยวกับเรื่อง “กลยุทธ์สาร” อยู่ไม่น้อย เช่น เราเคยมีแนวคิดเรื่อง “ฤๅษีแปลงสาร” “ปากปราศรัย น้ำใจเชือดคอ” ฯลฯ จึงควรที่จะเดินหน้าเรื่องกลยุทธ์สารต่อไป

(2.3) ปัญหาในระดับการดำเนินการสื่อสารเพื่อการพัฒนา

เนื่องจากการดำเนินงานเป็นโซ่สุดท้ายของกระบวนการตั้งแต่ระดับแนวคิดต่อมาถึงขั้นกลยุทธ์ หรือหากเปรียบเทียบกับภาพของต้นไม้ที่กล่าวไปข้างต้น การดำเนินงานก็เปรียบเสมือนผล/ ดอก (ที่เกิดมาจากรากและลำต้น) ผลการวิจัยหลายชิ้นได้แสดงให้เห็นปัญหาของการดำเนินการสื่อสารเพื่อพัฒนาดังนี้คือ



(i) **วิธีการดำเนินการแบบสูตรเดียวกันทั่วประเทศ** เนื่องจากลักษณะการวางแผนการใช้สื่อเพื่อการพัฒนาจากส่วนกลางแล้วแผ่กระจายออกไป โดยใช้กลไกของระบบราชการซึ่งเป็นผู้ดำเนินการพัฒนา ทำให้วิธีการใช้สื่อเพื่อพัฒนานั้นมีลักษณะ “สูตรเดียวกันทั่วประเทศ” ในขณะที่เรื่องของการสื่อสารนั้นมีมิติสังคม - วัฒนธรรมมาเกี่ยวข้องอย่างมาก (เริ่มตั้งแต่สำเนียง วิธีพูดของคนแต่ละภูมิภาคแตกต่างกัน) หรืออาจกล่าวว่ามี “ลักษณะสูตรใครสูตรมัน” จึงเกิดความไม่สอดคล้องระหว่างการสื่อสารกับสภาพความเป็นจริง

(ii) **ปัญหาเรื่อง “ผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลง”** ตามกระบวนการทัศนคติความทันสมัย ผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลง (change agent) นั้นจะเริ่มที่ภาครัฐ/ เจ้าหน้าที่รัฐก่อน แล้วจึงค่อยกระจายขยายตัวออกไป แต่ทว่าเจ้าหน้าที่รัฐกับประชาชนนั้นเมื่อพิจารณาในแง่การสื่อสารแล้วจะเป็น “บุคคลคนละประเภท” (heterophily) ซึ่งมีช่องว่างขนาดใหญ่กว้างกันระหว่างกัน ผลการวิจัยจำนวนมากจึงแสดงให้เห็นความล้มเหลวทางการสื่อสารเพราะเกษตรกรไม่สามารถจะเข้าใจคำศัพท์ที่เจ้าหน้าที่เกษตรพูดอบรม เป็นต้น

(iii) **การใช้สื่ออย่างขาดการพิจารณาบริบทของชุมชน** ปัญหาเริ่มมาตั้งแต่ต้นตอของเรื่อง คือ ทฤษฎีขั้นตอนความจำเป็นโตทางเศรษฐกิจของ Rostow ที่นำมาใช้ได้ผลในเยอรมัน และคาดว่าจะใช้ได้กับทั่วโลก รวากับเรื่องแรงดึงดูดของโลกที่มีลักษณะเป็นสากล ดังนั้น แนวคิด/ แบบจำลอง/ กลยุทธ์/ วิธีการดำเนินงานในเรื่องการสื่อสารเพื่อพัฒนานั้น จึงมักดำเนินการโดยมิได้ดูบริบทของชุมชนเลย งานวิจัยด้านนิเทศศาสตร์ส่วนใหญ่จึงไม่มีการสำรวจโครงสร้างของชุมชน หรือแม้จะสำรวจก็ได้้นำมาใช้พิจารณาประกอบด้วยเลย ตัวอย่างเช่น งานวิจัยเรื่องการรับนวัตกรรมนั้น ในแต่ละท้องถิ่นมีความซับซ้อนที่แตกต่างกันอย่างมาก

(iv) **การดำเนินงานที่ไม่ครบวงจร** การดำเนินการด้านการสื่อสารเพื่อพัฒนานั้นก็เหมือนการกินยา หากกินไม่ครบตามจำนวน ย่อมไร้ผล เป็นที่น่าเสียดายว่า การดำเนินการด้านการสื่อสารเพื่อพัฒนานั้นจะดูเอาจริงเอาจังในระยะเริ่มแรก แล้วเริ่มแผ่วเบาในช่วงกลาง และมักจางหายไปเลยในช่วงท้าย เพราะลักษณะที่ไม่ครบวงจร ตัวอย่างแบบฉบับที่ชัดสุดก็คือ การจัดตั้งสื่อชุมชน เช่น หอกระจายข่าว ซึ่งเริ่มต้นอย่างกระชุ่มกระชวยเมื่อมีการติดตั้งอุปกรณ์การกระจายเสียง (ซึ่งอาจจะมีการเปิดงานตัดแพรคลุมป้าย) แต่ก็ขาดการวางแผนการกระจายเสียง ไม่มีแผนการอบรมช่างเทคนิคประจำชุมชน ดังนั้นเมื่ออุปกรณ์เสีย เครื่องกระจายข่าวก็กลายเป็นที่อยู่ของหนู/ แมลงสาบไปในไม่ช้า เป็นต้น เครื่องมือการสื่อสารแทบทุกชนิดในชุมชนจะมีชะตากรรมคล้ายกับกรณีหอกระจายข่าวนี้

3. แนวโน้มของการสื่อสารเพื่อการเปลี่ยนแปลง

แนวคิดเรื่องการพัฒนาและการสื่อสารเพื่อพัฒนามีลักษณะพิเศษ คือ เป็นแนวคิดที่ต้องนำมาทดสอบในภาคปฏิบัติ เพราะฉะนั้น ผลที่เกิดขึ้นจากภาคปฏิบัติจึงเป็นตัวบั่นทอนกลับไปผลักดันให้ต้องเกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแนวคิดทฤษฎี หากว่าความเป็นจริงไม่ได้ผลตามที่คาดหวังเอาไว้ ดังนั้น นับตั้งแต่ทศวรรษแรกของการพัฒนา คือ ทศวรรษ 1950 ที่มีการเน้นหนักเรื่องการสร้าง

โครงสร้างพื้นฐานและด้านเศรษฐกิจ ในทศวรรษต่อมา คือ 1960 ได้เริ่มมีการประเมินผลและวิพากษ์วิจารณ์กระบวนการทัศนความทันสมัย มีการนำเสนอแนวคิดเรื่องความจำเป็นพื้นฐาน และการพัฒนาคุณภาพชีวิตมาเสริมต่อจากแนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว และในทศวรรษที่ 1970 แนวคิดเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชน” ก็เริ่มเปิดตัวมานำเสนอ

การเปลี่ยนแปลงที่ตัวพ่อและตัวแม่ดังกล่าว ส่งผลสะท้อนมาถึงการเปลี่ยนแปลงตัวลูกอย่างแน่นอน และเมื่อมีการตกแต่งรากแก้ว ลำต้นรวมทั้งดอกใบผลก็จะเปลี่ยนโฉมหน้าตามไป

ในที่นี้จะเฟ้นพินิจแนวโน้มเบื้องต้นของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาตามองค์ประกอบที่ได้เริ่มมาตั้งแต่แรก ดังนี้

3.1 แนวโน้มของการเกิดแนวคิดใหม่

(ก) **แนวคิดใหม่เรื่อง “การพัฒนา”** เพื่อให้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับตัวพ่อ คือ แนวคิดเรื่องการพัฒนา เราจะพิจารณาโดยเทียบเคียงระหว่างแนวคิดใหม่และเก่าตามตารางข้างต้นนี้

กระบวนทัศน์หลัก (Dominant Paradigm)	กระบวนทัศน์ทางเลือก (Alternative Paradigm)	ปัจจัยสนับสนุน กระบวนทัศน์ใหม่
1. ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ	1. การกระจายความเจริญอย่างยุติธรรม	1. อัตราความเจริญเติบโตที่เริ่มชะลอตัวลงจาก 1950/1960 2. แนวคิดเรื่อง “การไหลลงล่าง” (Trickle down effect) ไม่เกิดขึ้นจริง

2. การเน้นการใช้เทคโนโลยีที่ลงทุนสูง	1. ให้ความสนใจกับคุณภาพชีวิต 2. การประสานของใหม่และของเก่าเข้าด้วยกัน 3. เน้นการใช้เทคโนโลยีระดับกลางและเทคโนโลยีที่ใช้แรงงานคน (แก้ปัญหาการว่างงาน)	1. ปัญหาสิ่งแวดล้อมในประเทศที่พัฒนาแล้ว 2. ชีตจำกัดของความเจริญเติบโต 3. เกิดวิกฤติการณ์ด้านพลังงานในช่วงปี 1973
3. การวางแผนจากส่วนกลาง	1. การพึ่งตนเอง 2. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการวางแผนและดำเนินงานพัฒนาแบบกระจายอำนาจ	1. ความสำเร็จของประเทศจีนในเรื่องการวางแผนแบบกระจายอำนาจและการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา
4. ถือว่าปัจจัยภายในสังคมเป็นสาเหตุความด้อยพัฒนา	1. ทั้งปัจจัยภายในและภายนอกเป็นสาเหตุร่วมของความด้อยพัฒนา	1. การรวมตัวของประเทศน้ำมันที่เพิ่มอำนาจมากขึ้นในสังคมโลก (1973-74) 2. อำนาจของโลกที่สามซึ่งเพิ่มมากขึ้นในเวทีโลก เช่น สหประชาชาติ 3. การวิจารณ์ Dominant Paradigm อย่างรุนแรงของกระบวนทัศน์ Dependency

(ข) แนวคิดใหม่เรื่อง “การสื่อสารเพื่อการพัฒนา” ในช่วงทศวรรษ 1970 กระบวนทัศน์ด้านการสื่อสารเองก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากเช่นกัน และในส่วนที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนาทั้งโดยการตรงและทางอ้อม มีอย่างน้อย 6 ประการที่สำคัญ ดังนี้



(i) การเปลี่ยนแบบจำลองจากแบบจำลองการสื่อสารเชิงการถ่ายทอดที่มีเป้าหมายเพื่อการโน้มน้าวชักจูง มีลักษณะเป็นการสื่อสารทางเดียว และเป็นการสื่อสารที่ถือเอาตัวผู้ส่งเป็นตัวตั้ง ได้มีการนำเสนอแบบจำลองใหม่ คือ **แบบจำลองเชิงพิธีกรรม** ที่มีเป้าหมายเพื่อการสร้างความเข้าใจ สร้างความหมาย สร้างอารมณ์ความรู้สึกร่วมกัน เป็นการสื่อสารแบบสองทาง และไม่มีใครผูกขาดเป็นผู้รับ/ ผู้ส่งอยู่ตลอดเวลา

จากแบบจำลองการสื่อสารอันใหม่นี้ จึงเกิดรูปแบบการสื่อสารเพื่อการพัฒนาแบบใหม่ๆ เช่น การจัดเวทีเสวนา (dialogue) การจัดประชุมกลุ่ม (forum) การทำประชาพิจารณ์ (public hearing) การจัดเวทีประชาคม ฯลฯ

(ii) **การเปลี่ยนทิศทางการสื่อสาร** รูปแบบการสื่อสารเพื่อการพัฒนาแบบเดิมนั้นจะเน้นทิศทางจากบนลงล่าง (top - down flow) ที่สอดคล้องกับทิศทางของการพัฒนา คือ จากเจ้าหน้าที่สู่ประชาชน แต่ในกระบวนการสื่อสารเพื่อการพัฒนาแบบใหม่ จะเป็นการสื่อสารแบบจากล่างขึ้นบน (bottom - up flow) ดังนั้นในปัจจุบัน เราจึงเห็นกรณีตัวอย่างมากมายที่เจ้าหน้าที่รัฐต้องไปเรียนรู้จากชุมชน

(iii) **การเปลี่ยนแกนของการสื่อสาร** ในกระบวนการเดิม แกนของการสื่อสารจะมีลักษณะเป็นแนวดิ่ง (vertical) คือเป็นการสื่อสารระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐกับประชาชน โดยที่ในหมู่ประชาชนนั้นจะมีการติดต่อสื่อสารกันเองน้อยมาก แต่ในกระบวนการแบบใหม่นี้ จะเน้นแกนการติดต่อสื่อสารระหว่างประชาชนด้วยกัน (horizontal) ดังนั้น เมื่อใดที่มีหมู่บ้านใดที่ทำงานประสบความสำเร็จก็จะมีการแลกเปลี่ยนดูงานกันในระหว่างหมู่ประชาชน

(iv) **จากการสื่อสารจากศูนย์กลางสู่การสื่อสารแบบเครือข่าย** การสื่อสารแบบเดิมจะเน้นการวางแผนจากส่วนกลาง เช่น การวางแผนการณรงค์จะเริ่มจากกระทรวง ทบวง กรมต่างๆ แล้วถ่ายทอดไปสู่ท้องถิ่น ในเรื่องการผลิตสื่อก็เช่นเดียวกัน แต่ในการสื่อสารเพื่อการพัฒนาแบบใหม่นี้จะไม่มีใครเป็นศูนย์กลาง ทุกหน่วยทุกกลุ่มของการพัฒนาจะเป็นทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสาร ผู้ผลิตสื่อและผู้ใช้สื่อจะมีลักษณะเป็นเครือข่ายการสื่อสารที่มีรูปแบบการกระจายตัวอยู่ทั่วไป

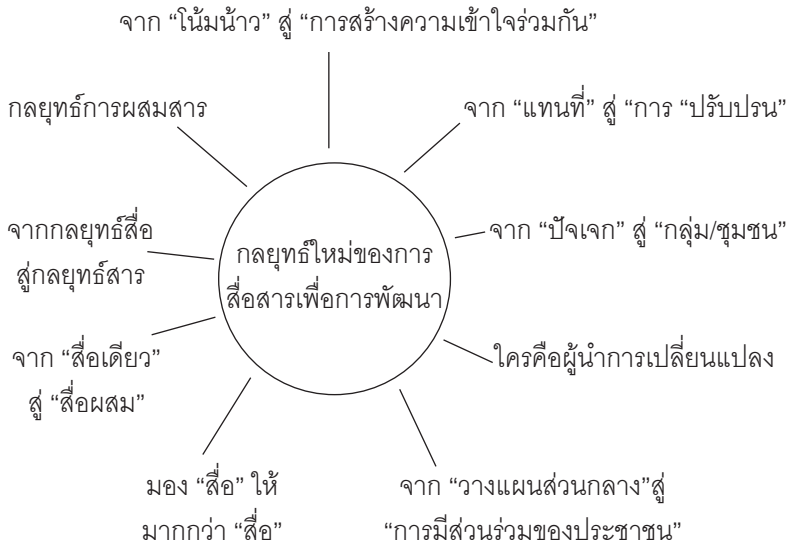
(v) **การเปลี่ยนทัศนคติใหม่ต่อผู้รับสาร** ในแบบจำลองการพัฒนาแบบเดิม จะมองเห็นว่าประชาชนนั้นว่างเปล่า และต้องถ่ายทอดความเข้าใจเรื่องการพัฒนาลงไปให้ ซึ่งก็สอดคล้องกับทัศนคติด้านการสื่อสารที่ต้องถ่ายทอดความรู้จากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสาร เนื่องจากผู้รับสารนั้นถูกมองว่า เป็นเพียง “ผู้คอยรองรับสาร” (passive)

แต่ในแบบจำลองใหม่นั้น ในด้านการพัฒนาก็เชื่อว่า มีภูมิปัญญาในหมู่ประชาชน เช่นเดียวกับเรื่องการผลิตสื่อเพื่อการพัฒนาที่เชื่อว่า ประชาชน/ผู้รับสารนั้น active ดังนั้นผู้รับสารไม่เพียงแค่ว่า “เปิดรับ” สารเท่านั้น หากแต่ยังมีการตรวจสอบ การเลือกใช้ รวมทั้งการแสวงหาข่าวสารอีกด้วย (Information seeker)

(vi) **นิยามใหม่ของการสื่อสาร** ในทัศนะเดิมด้านการสื่อสารจะถูกมองอย่างขาดลอกจากโครงสร้างเศรษฐกิจ/ สังคม/ การเมือง แต่ในทัศนะใหม่นั้น จะพิจารณาว่า การสื่อสารนั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ/ การเมือง/ สังคม - วัฒนธรรมโดยตรง ตัวอย่างง่าย ๆ ก็เช่น ผู้ที่มีเศรษฐกิจดีก็จะมีอำนาจ/ โอกาสในการเข้าถึงข่าวสารมากกว่า ในทางกลับกัน คนที่มีข่าวสารมากกว่าก็จะย้อนกลับมาดำรงรักษาคำจูนอำนาจทางเศรษฐกิจ/ การเมือง อีกต่อไป

3.2 แนวโน้มของการนำกลยุทธ์ใหม่มาใช้ในเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนา

การปรับเปลี่ยนกลยุทธ์นั้นเป็นผลต่อเนื่องมาจากการปรับเปลี่ยนแนวคิด/ ทฤษฎี/ กระบวนทัศน์ที่กล่าวมาแล้ว อาจกล่าวได้ว่า นับตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา ได้เริ่มมีการทบทวนแนวคิดทั้งในเรื่องการพัฒนา การสื่อสาร และการสื่อสารเพื่อการพัฒนา ถึงแม้ว่า การเคลื่อนไหวดังกล่าวนั้นจะยังไม่แพร่หลายในภาครัฐ ยังคงค่อนข้างนิ่งเงียบในสถาบันวิชาการ แต่ทว่าในภาคองค์กรพัฒนาเอกชนและภาคประชาชนนั้น เป็นพื้นที่ที่มีการแตกหน่อใหม่ๆ ของการสื่อสารเพื่อพัฒนาในรูปแบบใหม่ๆ ดังที่เราจะเริ่มได้ยินคำว่า การจัดเวทีเสวนา เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การจัดตั้งเครือข่าย ฯลฯ หนาหูขึ้น และแม้ว่าการนำกลยุทธ์ใหม่ๆ เหล่านี้มาใช้จะยังไม่ได้มีสถานะเป็นรูปแบบกระแสหลัก แต่ก็มีความนิยมมากขึ้นทุกที รูปแบบใหม่ๆ ของการสื่อสารเพื่อพัฒนานั้น ส่อสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงกลยุทธ์การสื่อสารที่อยู่เบื้องหลังดังนี้



(i) จากกลยุทธ์ “การโน้มน้าว” สู่ “การสร้างความเข้าใจร่วมกัน”
 เบื้องหลังรูปแบบใหม่ ๆ ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา เช่น การจัดเวทีเสวนา การจัดเวทีแลกเปลี่ยน เครือข่ายการเรียนรู้ การทำประชาพิจารณ์ การสรุป/ ถอดบทเรียนร่วมกัน การทำวิจัยแบบมีส่วนร่วม การค้นข้อมูลให้ชุมชน ฯลฯ รูปแบบการสื่อสารเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า กลยุทธ์การสื่อสารที่ใช้นั้นมิใช่การโน้มน้าวแล้ว หากแต่เป็นกลยุทธ์ที่มุ่งการสร้าง ความเข้าใจร่วมกันมากกว่า

(ii) จากกลยุทธ์ “การแทนที่” สู่ “การปรับปรุง...” จากกระบวนการทัศน์เดิมที่มองว่า “ของใหม่มีแต่ข้อดีทั้งหมด ส่วนของเดิมนั้นก็มีแต่ข้อเสียทั้งหมด” ดังนั้นจึงต้องนำเอาของใหม่เข้ามาทดแทน แต่เมื่อมีการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ใหม่ว่า ทั้งของเก่าและของใหม่ล้วนมีทั้งข้อดีและข้อด้อยทั้งคู่ จึงควรที่จะเลือกข้อดีทั้งจากของเก่าและของใหม่มาปรับประสาน (articulation) เข้าด้วยกัน

ในด้านการสื่อสารก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน จึงเริ่มที่จะมีงานวิจัยที่วิเคราะห์ข้อเด่นและข้อจำกัดของการสื่อสารแบบเดิม เช่น สื่อบุคคล สื่อประเพณี สื่อพื้นบ้าน พร้อมทั้งศึกษาข้อเด่น และข้อจำกัดของการสื่อสารแบบใหม่ ๆ เช่น สื่อมวลชน คอมพิวเตอร์ ฯลฯ แล้วนำเอาข้อดีของทั้ง 2 แบบมาประสานกัน

(iii) จากกลยุทธ์ที่เน้น “ปัจเจก” มาสู่ “กลุ่ม/ ชุมชน” ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ในกระบวนการทัศน์เดิมนั้น จะเป็นการสร้างผลกระทบ (Impact study) ที่หน่วยระดับปัจเจก เนื่องจากความเชื่อที่ว่า ถ้าค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไปที่ละคน ในท้ายที่สุด ก็จะเป็นกันทั้งสังคม

แต่กระบวนการทัศน์ใหม่เห็นว่า ชีวิตของคนในโลกที่ 3 นั้น มิได้แตกแยกเป็น “ปัจเจก” ทว่าบุคคล (โดยเฉพาะในชนบท) ยังมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอยู่กับกลุ่มสังคม เช่น เครือญาติ พ่อแม่ เพื่อนบ้าน เพื่อนสนิท ชุมชน ฯลฯ ดังนั้น หน่วยของการศึกษาจึงควรเป็นกลุ่ม/ ชุมชน

(iv) การขยาย “ผู้นำการเปลี่ยนแปลง” ในกระบวนการทัศน์เดิมนั้น จะเน้นแต่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่เป็นบุคคลากรของภาครัฐ แต่ผลที่เกิดขึ้นได้พิสูจน์แล้วว่า เจ้าหน้าที่รัฐนั้นเป็นสื่อบุคคลที่มีประสิทธิภาพน้อยกว่าที่คิด ดังนั้น “ผู้สื่อสาร” จึงไม่จำเป็นต้องจำกัดอยู่ในภาครัฐเท่านั้น หากแต่ต้องขยายออกไปถึงผู้นำของชุมชนที่มีอยู่มากมายหลายประเภททั้งทางโลกและทางธรรม

(v) จากกลยุทธ์ “การวางแผนจากส่วนกลาง” สู่ “การมีส่วนร่วมของประชาชน” เพื่อให้สอดคล้องกับกระบวนการทัศน์ใหม่ของการพัฒนา การสื่อสารเพื่อการพัฒนาก็ต้องเปลี่ยนจากการวางแผนจากส่วนกลางไปสู่การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของประชาชน

แนวคิดเรื่อง “การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม” (participatory communication) จึงกลายเป็น “คำหลัก” (keyword) ที่ถูกนำมาใช้ โดยที่ความหมายของคำๆ นี้มีอยู่ 2 นัยยะ คือ

(ก) การใช้การสื่อสารเพื่อให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในชีวิตสาธารณะ เช่น การทำประชาพิจารณ์ การใช้สิทธิตาม พรบ.ข้อมูลข่าวสารของทางราชการ การล่าชื่อประชาชน 50,000 คน เพื่อถอดถอน สส. เป็นต้น

(ข) การเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการของตัวเอง ซึ่งสามารถทำได้ใน 3 ระดับ คือ

- ระดับเป็นผู้ฟังที่ active และมีปฏิกิริยาป้อนกลับ
- ระดับเข้ามามีส่วนร่วมในการผลิต
- ระดับการวางแผนนโยบายและวางแผนการใช้สื่อ

(vi) กลยุทธ์การใช้ “สื่อ” ให้มากกว่า “สื่อ” กลยุทธ์นี้ได้แก่การเปิดเสรีของคำนิยามของคำว่า “สื่อ” ซึ่งแต่เดิมเคยจำกัดอยู่แต่สื่อมวลชน เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ ฯลฯ แต่อันที่จริงแล้ว สื่อมันยังหมายรวมถึงสื่อประเภทอื่นๆ

นอกจากนั้น คำว่า “สื่อ” ควรจะขยายขยายออกมาถึงคำว่า “ช่องทาง” ซึ่งหมายถึง พื้นที่ วาระโอกาส เพื่อที่จะได้ใช้ทุกช่องทางที่สามารถจะสร้างการสื่อสารได้ เช่น ร้านกาแฟ ริมบ่อน้ำ กิจกรรมการพานักเรียนไปเดินป่า ประเพณีทอดผ้าป่าข้าว ฯลฯ

(vii) จาก “สื่อเดียว” สู่ “สื่อผสม” จากคำถามเดิมๆ ที่ว่า “สื่อประเภทใดจะทรงพลังภาพมากกว่ากัน” นั้น ผลการวิจัยจำนวนมากพบว่า “สื่อตัวเดียวมักจะไม่สามารถทำหน้าที่ได้ตลอดรอดฝั่งทั้งกระบวนการการพัฒนา หากแต่ต้องมีการประสานใช้สื่อหลายๆ ประเภทตามจังหวะ/ ขั้นตอน ซึ่งความรู้ในการประสานสื่อหลายประเภทนี้ในแวดวงธุรกิจได้ก้าวหน้าไปอย่างมาก แต่ในเรื่องการใช้สื่อเพื่อการพัฒนาสังคมนั้นยังอยู่ในขั้นเตาะแตะ

(viii) จากกลยุทธ์ “การใช้สื่อ” ไปสู่ “กลยุทธ์เรื่องสาร” เนื่องจากในแวดวงนิเทศศาสตร์เอง ความเชื่อเรื่องพลังอำนาจของตัวสื่อได้ค่อยๆ ถูกโยกคลอนและมีการเพิ่มน้ำหนักความสนใจกับเรื่อง “สาร” มากขึ้น นับตั้งแต่การคัดเลือกสาร (Message selection) การออกแบบสาร (Message design) การนำเสนอสาร (Message delivery) และเนื้อหาสารนั้นมีได้มีเพียง “ตัวเนื้อหาสาระ” เท่านั้น หากทว่ายังมี “ความหมาย” (meaning) แบบต่างๆ แฝงอยู่ภายใน แนวทางการศึกษาเรื่องการสื่อสารจึงเริ่มเปลี่ยนแปลงจากการศึกษาเชิง “ปริมาณ” เช่นความถี่ในการเปิดรับ มาสู่การวิจัยเชิง คุณภาพ เช่น การอ่านความหมายของถ้อยคำ ภาพ สัญลักษณ์ต่างๆ รวมทั้งการต่อสู้ช่วงชิงความหมายต่างๆ

(ix) กลยุทธ์การผสมสาร นอกเหนือจากกลยุทธ์การ “ผสมสื่อ” ที่กล่าวมาแล้ว เมื่อมีการหันมาให้ความสนใจกับสารก็ได้มีความสนใจเรื่องการผลิตสารตามมาด้วย อันที่จริงการผลิตสารนั้นได้เคยถูกนำไปใช้ในกรณีของการนำสื่อพื้นบ้านมาใช้เพื่อการพัฒนาอย่างมาก เช่น การนำเนื้อหาสาระณัฐเข้าไปผสมในเนื้อหาของคำขอ หนังสือ ฯลฯ และเช่นเดียวกับเรื่องการผลิตสื่อ คือ จะผสม

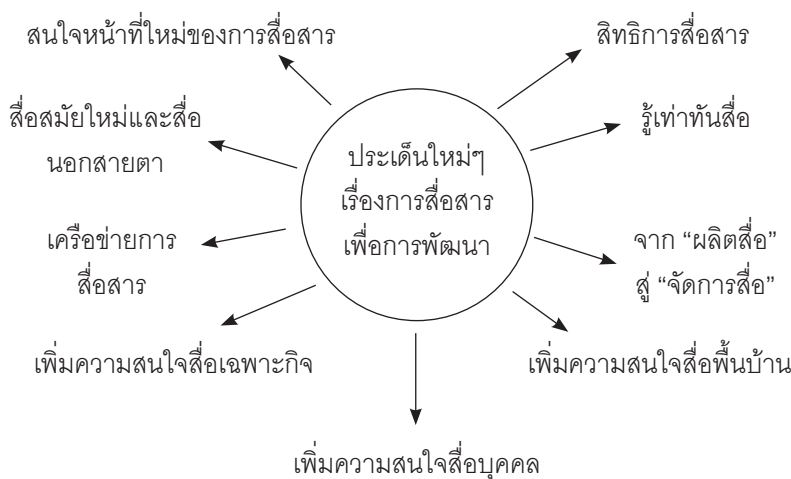
สารอย่างไรจึงจะได้ผลดี

ส่วนแนวคิดใหม่อีกแนวหนึ่งของการผสมสารก็คือ แนวคิดเรื่อง “สาระ/บันเทิง” (Edutainment) อันได้แก่การนำเสนอเนื้อหาที่มีสาระมาผสมกับความบันเทิง ซึ่งเป็นแนวคิดที่คนไทยไม่แปลกหน้าเท่าใดนัก

3.3 แนวโน้มของการเปลี่ยนประเด็นความสนใจเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนา

ผลจากการสำรวจงานวิจัยด้านการสื่อสารเพื่อการพัฒนาที่ผ่านมาใน 4 ทศวรรษของสังคมไทย ผู้เขียนได้พบว่า ประเด็นความสนใจในการศึกษานั้นจะมีอยู่อย่างจำกัดไม่กี่ประเด็น ทั้งนี้เนื่องมาจากข้อจำกัดของกรอบแนวคิดที่ใช้นั่นเอง จากกรอบแนวคิดเรื่องทฤษฎีความทันสมัย หัวข้อการวิจัยส่วนใหญ่จึงมุ่งเน้นที่จะวัดว่า ทั้งผู้นำ ทั้งประชาชน (ทุกเพศ/ ทุกวัย/ ทุกกลุ่มอาชีพ) มีความทันสมัยในด้านต่างๆ แล้วหรือยัง ถ้ายังจะใช้การสื่อสารสร้างผลกระทบให้เกิดขึ้นได้อย่างไร ควรจะใช้สื่ออะไรเพื่อสร้างผลกระทบ (ทฤษฎีที่เชื่อในพลังอำนาจโน้มน้าวของสื่อ) ในการนี้จะต้องสำรวจพฤติกรรมการเปิดรับสื่อของประชาชนกลุ่มต่างๆ (ทฤษฎีที่เชื่อว่าเปิดรับสื่อมากๆ ก็จะเชื่อสื่อนั้นไปเอง) และการตั้งคำถามกับบทบาทของสื่อมวลชนที่มักจะมีอยู่ 4 – 5 ประการหลัก ๆ เท่านั้น

แต่ในช่วง 3 – 4 ทศวรรษที่ผ่านมาี้ ดังได้กล่าวแล้วว่า มีการปรับเปลี่ยนทั้งแนวคิดและกลยุทธ์ด้านการสื่อสารเพื่อการพัฒนาจากกระแสสากล ในอีกด้านหนึ่งในสังคมไทยเองก็มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมอย่างมากมาย เริ่มตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในช่วง 14 ตุลาคม 2516 การเกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจในช่วงปี พ.ศ.2540 การเปลี่ยนทั้งมือซ้ายคือแนวคิดและมือขวาคือสภาพความเป็นจริงของสังคม ทำให้เกิดการพลิกเปิดประวัติศาสตร์หน้าใหม่ของความสนใจเรื่องประเด็นที่ควรทำการศึกษาค้นคว้าในเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนาที่เปลี่ยนไปจากข้างต้นที่กล่าวมาแล้วดังนี้



(i) ประเด็น “สิทธิการสื่อสาร” ในข้อวิจารณ์กระบวนการทัศน์ความทันสมัยทั้งหลายนั้น มีข้อคิดเห็นประการหนึ่งที่เสนอว่า สาเหตุที่แท้จริงของความด้อยพัฒนานั้น มิได้เกิดมาจากลักษณะล้าหลังแบบ “โง่ จน เจ็บ” ของประชากรในโลกที่สาม ทว่าเกิดมาจากการไร้อิทธิพลไร้เสียงในการเข้าร่วมตัดสินใจในทิศทางของการพัฒนาต่างหาก จากแนวคิดดังกล่าวจึงเริ่มมีการนำเสนอว่า “การพัฒนาเป็นเรื่องเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน” และสิทธิการสื่อสารก็เป็นสิทธิที่สำคัญมาก

ประเด็นใหม่ที่แวดวงการสื่อสารเพื่อการพัฒนาสนใจศึกษาค้นคว้า จึงเป็นเรื่อง “สิทธิในการสื่อสาร” ซึ่งมีอยู่ 2 หมวดใหญ่ๆ คือ **สิทธิในการเป็นผู้รับสาร** (right to know) เช่น โอกาสในการเข้าถึงข่าวสารอย่างเท่าเทียมและทั่วถึง และ **สิทธิในการเป็นผู้ส่งสาร** (right to inform) ดังตัวอย่างรูปธรรม เรื่องวิทยุชุมชน เป็นต้น

(ii) ประเด็นเรื่อง “การรู้เท่าทันสื่อ” ในระยะเริ่มแรกที่มีการนำสื่อขนาดใหญ่ เช่น สื่อมวลชนมาใช้นั้น ทศนคติโดยทั่วไปของสังคมที่มีต่อสื่อมักจะเป็นไปในแง่บวกและมองอย่างคับแคบ กล่าวคือ เห็นสื่อมวลชนเป็นพระเอกที่จะมาช่วยเหลือชีวิตของผู้คนและการพัฒนาสังคมให้ดีขึ้นในทุกด้าน แต่เมื่อผ่านไปสัก 3 - 4 ทศวรรษ ผู้คนก็เริ่มมองเห็นสื่ออย่างรอบด้านมากขึ้นว่า สื่อมวลชนนั้นเป็นเรื่องที่

ข้องแวะอยู่กับธุรกิจ/ ผลประโยชน์ (ตัวเลขกำไรแต่ละปีของสื่อเป็นประจักษ์พยาน) ทศนคติของสังคมจึงเริ่มเคลื่อนคล้อยจากที่เคยมองสื่อมวลชนเป็นพระเอก โดยเริ่มเห็น “แว่วผู้ร้าย” ในสื่อมวลชนที่ขายออกมาเป็นผลกระทบด้านลบแบบต่างๆ

ประเด็นซึ่งน่าสนใจศึกษาสื่อมวลชนที่เป็นเสมือน “ยาแก้” หรือ การกำกับควบคุมสื่อมวลชนก็คือ แนวคิดและแนวปฏิบัติเรื่อง “การรู้เท่าทันสื่อ” (media literacy) ที่เริ่มต้นในโลกตะวันตกตั้งแต่ทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา

(iii) จากความสนใจเรื่อง “การผลิตสื่อ” สู่ “การจัดการสื่อ” ดังที่ได้วิเคราะห์มาแล้วในเรื่องการดำเนินการอย่างครบวงจรว่า การใช้การสื่อสารเพื่อการพัฒนาในอดีตนั้นยังหยุดนิ่งอยู่ที่ “เรื่องการผลิตสื่อ” แต่ในอนาคต เส้นทางการใช้สื่อเพื่อการพัฒนา จะต้องก้าวต่อไปถึงเรื่อง “การบริหารจัดการสื่อ” (media management) ตัวอย่างรูปธรรมที่สุด ก็เช่น บรรดาเทปเสียงที่แต่ละกระทรวง ทบวง กรมต่างๆ ผลิตเพื่อส่งต่อให้หอกระจายข่าวนั้น ควรจะมีหน่วยงานจัดการเรื่องการแพร่กระจายและการใช้ให้มีประสิทธิภาพกว่าปัจจุบัน

(iv) เพิ่มความสนใจเรื่อง “สื่อพื้นบ้าน” หลังจากที่วงการพัฒนาเผชิญหน้ากับข้อจำกัดของสื่อมวลชนก็ได้มีการหวนกลับมาใช้ “สื่อพื้นบ้าน” เพื่อการพัฒนา และเนื่องจากสื่อประเภทนี้ได้เกิดขึ้นและคงอยู่เป็นคู่ขวัญของชาวบ้านมานานแล้ว เมื่อหยิบมาใช้งาน จึงย่อมได้ผลสมดังใจทุกครั้ง ทว่าทิศทางการใช้สื่อพื้นบ้านเพื่อพัฒนานั้น มีแต่ทิศทาง “การเอามาใช้” เพียงอย่างเดียว และมองข้าม “ทิศทางการพัฒนาสื่อพื้นบ้าน” เช่นเดียวกับแบบแผนของการใช้ป่า จึงน่าสงสัยว่าถ้ามีแต่การใช้โดยไม่ช่วยกันทำนุบำรุงรักษา/ พัฒนา สังคมไทยจะมีสื่อพื้นบ้านให้เหลือใช้ในอนาคตอีกสักมากน้อยเท่าใด ดังนั้น แนวโน้มในอนาคตต่อความสนใจเรื่องสื่อพื้นบ้านจึงต้องใช้ระบบคู่ขนาน คือทั้งใช้และทั้งพัฒนา โดยต้องยึดหลักการเคารพในสิทธิของเจ้าของวัฒนธรรมเป็นสำคัญ

(v) เพิ่มความสนใจเรื่อง “สื่อบุคคล” ทั้งๆ ที่ผลการวิจัยด้านการสื่อสารเพื่อการพัฒนาได้พิสูจน์แล้วว่า สื่อที่มีขนาดเล็ก เช่น สื่อบุคคลเป็นสื่อที่มีคุณูปการอย่างยิ่งต่อเรื่องการพัฒนา แต่ในทางตรงกันข้าม งานศึกษาเรื่องสื่อบุคคลกลับมีน้อยอย่างเหลือเชื่อ และวิธีการใช้ศึกษาก็จำกัดอยู่กับการวัดคุณสมบัติ 2 – 3 อย่างของผู้นำการสื่อสารเท่านั้น

เหตุผลเบื้องหลังของความอึดอัดในการศึกษาสื่อบุคคลนั้น น่าจะเกิดมาจากเหตุปัจจัยหลายๆ ประการ เริ่มตั้งแต่ความยากลำบากที่จะได้รับความร่วมมือจากกลุ่มตัวอย่าง (เพราะการศึกษาแบบเจาะลึกนั้น ต้องก้าวล่วงเข้าไปในชีวิตของกลุ่มตัวอย่างอย่างลึกซึ้ง) วัฒนธรรมของสังคมไทยที่ถ้าเคารพบูชาแล้วก็จะไม่วิพากษ์วิจารณ์ ความเชื่อที่ว่า “ความสามารถของบุคคลนั้นเป็นเรื่องเฉพาะตัว ไม่สามารถเลียนแบบหรือทำซ้ำได้” ฯลฯ ทั้งหมดนี้ คือ กำแพงขวางกั้นการศึกษาสื่อบุคคล

แต่หากแวดวงนิเทศศาสตร์พัฒนาการตระหนักแน่แท้ใจว่า ความเข้าใจในสื่อประเภทนี้จะช่วยให้มีการ “ทั้งใช้ ทั้งพัฒนาสื่อบุคคล” ให้มีประโยชน์ต่องานพัฒนาอย่างแท้จริงแล้ว ก็คงต้องเริ่มต้นป็นข้ามกำแพงและบุกเบิกเส้นทางวิจัยวิทยาในการศึกษาสื่อบุคคลกันต่อไป

(vi) **เพิ่มความสนใจใน “สื่อเฉพาะกิจ”** จากข้อเสนอที่กล่าวมาข้างต้นถึง การเปิดเสรีในคำนิยามของคำว่า “สื่อ” เราอาจจะเริ่มต้นกันที่ประเภทของ “สื่อเฉพาะกิจ” และ “สื่อเฉพาะกาล” รวมทั้ง “สื่อเฉพาะกลุ่ม” กล่าวคือ ต้องขยายคำว่า “สื่อ” ออกไปให้แตะกับคำว่า “ช่องทาง” และต้องไม่จำกัดตัวอย่างอยู่แต่ที่ “สื่อเฉพาะกิจสมัยใหม่” เช่น แผ่นพับ โปสเตอร์ วิดีทัศน์ สไลด์ เท่านั้น แต่จะต้องขยายไปถึงบรรดางานเทศกาลต่างๆ สภาภาพ การรวมกลุ่มแบบต่างๆ บนหน้าจอคอมพิวเตอร์ ฯลฯ รวมทั้งต้องแสวงหาวิธีการที่จะศึกษาสื่อเฉพาะกิจ/ กลุ่ม/ กาล เหล่านี้ด้วย

(vii) **ประเด็นความสนใจเรื่อง “เครือข่ายการสื่อสาร”** เมื่อเทียบกับสื่อเล็กสื่อน้อยประเภทอื่นๆ ที่กล่าวมาแล้ว นับว่า “เครือข่ายการสื่อสาร” นั้นดูจะมีชะตากรรมที่ดีกว่าสื่อแบบอื่นๆ เนื่องจากเป็นรูปแบบการสื่อสารที่ได้รับความนิยมจากวงการวิชาการมากที่สุด ทั้งนี้อาจจะมาจากเหตุผลที่ว่ารูปแบบของเครือข่ายการสื่อสารนั้นขึ้นอยู่กับคนละมุกกับรูปแบบการสื่อสารที่ใช้กันมาก่อน เช่น เป็นการสื่อสารที่เปลี่ยนแกนจากแนวดิ่ง (vertical) มาเป็นแนวราบ (horizontal) เปลี่ยนจากการรวมศูนย์ (centralized) มาเป็นกระจายตัว (decentralized) ฯลฯ รวมทั้งข้อเท็จจริงที่ว่า ในสภาพความเป็นจริง สังคมไทยเป็นสังคมที่อุดมสมบูรณ์ในเรื่องรูปแบบความสัมพันธ์แบบเครือข่ายอยู่แล้ว ที่ปรากฏในชื่อเรียกต่างๆ เช่น

พรรคพวก พวกพ้อง เส้นสาย เพื่อนฝูง เครือญาติ เกล็ด เสี่ยว คนรู้จัก ฯลฯ ดังนั้นในอนาคต จึงควรมีการศึกษาทำความเข้าใจและนำเอาเรื่องเครือข่ายการสื่อสารมาใช้ประโยชน์ในงานพัฒนาให้ได้มากที่สุด

(viii) **ประเด็นความสนใจใน “สื่อสมัยใหม่” และ “สื่อนอกสายตา”**
เนื่องจากปัจจุบัน แนวคิดเรื่องการพัฒนาไม่ได้จำกัดตัวอย่างอยู่ในแง่ “พื้นที่” คือชนบท และไม่ได้เกาะติดอยู่กับภารกิจ “แปลงโฉมชนบทให้เป็นเมือง” อีกต่อไปแล้ว หากมีแนวคิดใหม่ว่า คนในทุกพื้นที่ (ทั้งชนบทและเมือง) คนในทุกรุ่น ทุกกลุ่มล้วนต้องการการพัฒนาในด้านใดด้านหนึ่ง (หรืออาจต้องการแก้ปัญหาที่การพัฒนาชุมชนมาทั้งเอาไว้ เช่น ปัญหาอาชญากรรม ศีลธรรมตกต่ำ ครอบครัวยืดเยื้อสลาย ยาเสพติด โรคเอดส์) และหากกลุ่มคนที่จะพัฒนานั้นเป็นคนรุ่นใหม่ วงการการสื่อสารเพื่อการพัฒนาก็ต้องตามไปทำความเข้าใจกับสื่อสมัยใหม่ เช่น คอมพิวเตอร์ มือถือ เครื่องเล่นดีวีดี ฯลฯ

อันที่จริง สื่อสมัยใหม่เหล่านี้ไม่ได้จำกัดตัวเองอยู่ที่คนรุ่นใหม่ในเมืองเท่านั้น เพราะเพียงผ่านช่วงแรกของการเริ่มต้น สื่อเหล่านี้ก็เริ่มแพร่หลายไปทั่ว (popularize) ตัวอย่างประเด็นเช่น จะใช้มือถือเพื่อการพัฒนาได้อย่างไร (เช่นการเป็น support group) ยังรอคอยการศึกษาของนักนิเทศศาสตร์พัฒนาการอยู่

นอกจากนั้น บรรดาสื่อนอกสายตา เช่น ละคร หรือแม้แต่สิ่งที่อาจจะไม่ได้ดูเป็นสื่อ เช่น ของเล่น ฯลฯ ที่มีคุณสมบัติที่แตกต่างไปจากสื่อเพื่อการพัฒนาที่เราคุ้นเคย เนื่องจากเป็นสื่อที่เล่นกับเรื่องอารมณ์/ความรู้สึก มีสุนทรียะ ฯลฯ แต่สื่อเหล่านี้ก็สามารถจะถูกนำมาใช้ภายใต้แนวคิดที่ได้กล่าวไปแล้วคือ “สาระ – บันเทิง” (Edutainment) การขยายความสนใจศึกษาสื่อนอกสายตาเหล่านี้ น่าจะสร้างความกระตือรือร้นให้กับแวดวงนิเทศศาสตร์พัฒนาการได้อย่างมาก

(ix) **ประเด็นความสนใจ “บทบาทหน้าที่ใหม่ๆ ของการสื่อสาร”** ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ประเด็นเรื่องบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารที่มีต่อการพัฒนานั้น นับเป็น “ประเด็นยอดฮิตติดอันดับ” ในวงการนิเทศศาสตร์พัฒนาการ ทว่าแง่มุมที่จะศึกษาบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารนั้น ยังเกาะติดอยู่กับกรอบแนวคิดที่ยังไม่กว้างขวางเพียงพอ อย่างน้อยก็ไม่กว้างพอที่จะครอบคลุมอธิบายปรากฏการณ์ในสังคมไทยที่มีการใช้หรือมีการเรียกร้องให้การสื่อสารเพิ่มขยายบทบาทมากขึ้น เรา

จึงน่าจะต้องยกเครื่องเรื่องบทบาทหน้าที่การสื่อสารที่มีต่อการพัฒนาสื่อใหม่ เช่น อาจจะเริ่มต้นจากข้อเสนอแนะของ พิศิษฐ์ ชวาลาธวัช (2537) ในเรื่องหน้าที่ของ สื่อท้องถิ่นในการส่งเสริม สนับสนุน สืบทอด อนุรักษ์ มิติต่างๆ ของชีวิตชุมชน ท้องถิ่นดังในภาพ



รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กาญจนา แก้วเทพและคณะ. 2543. สื่อเพื่อชุมชน : การประมวลองค์ความรู้. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- กาญจนา แก้วเทพ. 2543. “การสื่อสารเพื่อการพัฒนาและการพัฒนาการสื่อสารของไทย : อดีต ปัจจุบัน อนาคต” เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง “ยุทธศาสตร์การสื่อสารเพื่อนำไปสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ : บทเรียนจาก IPDC – UNESCO สู่สังคมไทย,” 16 ก.ย. 2545.
- พิศิษฐ์ ชวาลาวัช. 2533. ปฏิรูปสื่อมวลชนท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร : ดับเบิลยูเอ็นพีริ้นติ้ง

ภาษาอังกฤษ

- Bordenarfe, Jean D. 1973. Communication and Rural Development, Paris : UNESCO.